

ПЕТЕР КРЕЧИЧ

ЦРКВА Св. АНТУНА ПАДОВАНСКОГ У БЕОГРАДУ – ОЦЕНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА И СМЕРНИЦЕ ОБНОВЕ

ЗАШТИТНОСПОМЕНИЧКА ОЦЕНА

Уводно објашњење

Црква св. Антуна Падованског у Београду не спада само међу најважније сакралне објекте словеначког архитекте Јоже Плечника (1872–1957), већ међу његова најзначајнија дела уопште. Уз цркве Св. Духа у Бечу, Вазнесења Господњег у Богојини, Св. Фрање у Љубљани и Пресветог срца Исусовог у Прагу, она припада групи његових најоригиналнијих црквених монументалних концепата. Јединствена је међу реализованим централним типовима, а ни у савременој европској сакралној архитектури нема с чиме да се упореди. Грађена је између 1929. и 1932. године. Унутрашњост је до Другог светског рата била делимично опремљена олтарима и црквеном опремом, опремана је и после рата, а звоник је изграђен после Плечникове смрти, 1962, захваљујући његовом асистенту, архитекти Јанезу Валентинчичу. Цркву су опремали словеначки уметници попут вајара Боже Пенгова и занатлије, међу којима посебно треба споменути каменоресце, ливце црквених предмета и столаре. Црква ни данас није у потпуности опремљена. Недостаје првенствено опрема у конхи намењеној олтару Христовог страдања са божијим гробом. Неки олтари су изведени само делимично. Црква има неколико нових елемената, а било је и извесних преуређења – да поменем само најочљивије – нови су жртвени олтар у презбитерију и два велика лустера у црквеном броду, постављене су грејне направе делимично са цевима у клупама, а делимично са отворима за испуштање топлог ваздуха на преградним зидовима између конхи. Због тога треба израдити целовиту уметничко-историјску студију са смерницама обнове, поштујући и жеље фрањеваца који воде католичку жупу при Св. Антуну у Београду да цркву доврше, допуне недостајућом опремом и да се брину о објекту како то квалитет и монументалност Плечниковог остварења

изискује. Студија треба да објасни околности у којима је црква настала, суштину архитектонског концепта, а смернице обнове треба да послуже као полазни, општи принципи за обнављање захтевног објекта – београдског Св. Антуна. За сваку интервенцију на објекту, како споља тако и унутра, за свако постављање било каквог елемента или украса у црквеном простору, за свако уређење непосредне и шире околине цркве биће потребне детаљне студије и смернице.

Овај елаборат је замишљен и као стручна основа званичним урбанистичким, заштитноспоменичким, комуналним и осталим београдским установама у будућој планској, урбанистичкој, споменичкој и комуналној политици.

Положај цркве

Званична адреса цркве је Поп Стојанова 19, Београд. Црква лежи на врху благе падине густо изграђеног и насељеног дела београдске четврти Црвени крст. Објекти се налазе на парцели коју ограничавају три улице: Поп Стојанова, која пролази поред улаза у цркву (осовина улаза у цркву је под правим углом у односу на њу), Брегалничка улица паралелна је Поп Стојановој, граничи се с горњим делом земљишта са самостаном, жупним двором и бочним улазом, док трећа улица, под приближно правим углом, повезује Поп Стојанову и Брегалничку. Парцела на којој се налазе црква и жупни двор релативно је мала. Једва да има мало простора поред улазног трема, простор око цркве је још мањи, а нешто је пространије око жупног двора. Ниске и неквалитетне зграде су веома близу улаза у црквено двориште. Десно од улаза је слепи зид ниских, архитектонски неинтересантних објеката. С леве стране објекат није тако непосредно приљубљен уз цркву; прозори тог објекта, чији квалитет не одступа од већ описаног, оријентисани су према црквеном дворишту. На рубу црквеног земљишта, поред Брегалничке улице, иза звоника и презбитерија је двоспратни објекат самостана – типска, паралелолипедна грађанска кућа, која се по квалитету одржавања издваја од околине. Непосредан додир монументалне цркве и суседних објеката умекшава ретко дрвеће на улазном трему, делимично поред брода и између цркве и жупног двора.

Контекст настанка цркве

Познато је да су фрањевачке провинције у некадашњој Југославији биле блиско повезане и после 1919, кад је словеначка фрањевачка провинција добила самосталност. Добро искуство словеначких фрањеваца са Плечником приликом изградње цркве св. Фрање у Шишки, у Љубљани, било је несумњива препорука сабраћи из босанске провинције, који су почели да делују у Београ-

ду купивши 1926. земљиште на којем су подигли самостан, а желећи да подигну и цркву. Жупник фра Арканђело Гргић је 1928. дошао у Љубљану и замолио Плечника да изради планове за нову цркву. Плечник се тек после упорних жупникових молби¹ и наговарања прихватио задатка те је 1929. довршио први нацрт цркве. По нешто измењеном пројекту црква је грађена током следеће три године, али без звоника. Аутори архитектонског водича »Плечник у иностранству«² помињу да фрањевци дуго нису могли да се помире са централном основом цркве. Први пројекат са куполом, која непосредно израста из поприлично широког ваљка, вероватно их је превише подсећао на џамију. Није искључено да је баш то, а не искључиво финансијски захтевна градња и Плечникова дојазан³ да локални градитељи неће моћи задовољавајуће да је изведу, помогло каснијем напуштању куполе. Фра Јосип Маркушић је 1932. преузео на себе послове око зидања и опремања цркве, прихватајући у потпуности Плечникове идеје, па је изградња успешно настављена. Фра Маркушић и Плечник веома су се зближили, водили су дугу и садржајну преписку која је сачувана у седишту босанске фрањевачке провинције у *Босни сребрени*.⁴ Тек сазидана и још неопремљена, црква је благословљена 8. децембра 1932. Несташица новца условила је постепено опремање цркве до Другог светског рата, што се наставило после рата и након Плечникове смрти 1957. Детаљне пројекте најнужније опреме Плечник је радио 1933. и 1934. Посетивши Београд новембра 1934, Плечник је фра Јосипу Маркушићу поклатио велики кип Марије из Брезја.⁵ Велики олтар је постављен почетком 1935, а 1955. допуњен је скулптуром св. Антуна – рад Ивана Мештровића – на зиду презбитерија. Олтар Пресветог срца Исусовог постављен је крајем 1935; кип Срца Исусовог направио је Божо Пенгов. Олтар Маријине Благовести постављен је августа 1938, а годину дана касније постављен је Маријин кип, такође Пенговљев рад. Почетком 1940. фра Јосип Маркушић премештен је у Јајце и, пре но што се његов наследник у потпуности упознао са проблемима око зидања и опремања цркве, априла 1941. избио је рат. Осим великог олтара биле су опремљене прве конхе поред презбитерија: лева олтаром пресветог Срца Исусовог и десна олтаром Маријине Благовести.

После рата је за жупника и провинцијала именован др Едуард Жилић. Тада су средње конхе опремљене олтаром »св. Јосипа«, на левој страни, и олтаром »св. Фрање« на десној. Наводнике користим стога што Плечникови послератни планови показују да је олтар на левој средњој конхи најпре био посвећен св. Фрањи,⁶ потом је том свецу намењен олтар у десној средњој конхи, а у последњем плану, који се чува у Плечниковој збирци Архитектонског музеја у Љубљани (АМЛ), уопште није био по-

себно означен. Плечник је за даље радове задужио свог асистента Антона Битенца; у Београду је за то био задужен архитекта Билинић. У трећој конхи на десној страни постављена је 1953. велика исповедаоница, направљена у радионици столара Франца Концилије из Мекиња код Камника. Истовремено су завршене крстионица и проповедаоница са балдахиним. Године 1954. довршен је нови олтар св. Јосипа, али без наставка са кипом или сликом; свеца још увек представља скулптура без уметничке вредности. Следеће године изведен је и олтар св. Фрање у десној средњој конхи – архитектонски оквир са олтаром и канделабрима поред, без слике свеца, којег сада представља велика урамљена репродукција, неприкладан индустријски рад. Истовремено, Плечник се бавио и пројектима недостајућих елемената код великог олтара. Цркву је довршио Јанез Валентинчич, који је и пре рата водио радове на њеној изградњи. Валентинчич је са Мештровићем планирао довршење презбитерија: урадио је 1959. нацрте за камени под у цркви, клупе и улазни трем, а следеће године је довршио пројекат звоника, што је донекле измењена Плечникова идеја из 1939. Звоник је завршен 1962. Валентинчич је 1965. направио нацрте за оргуље, а 1972. пројекте за лустере у броду. Дакле, црква је већим делом опремљена према Плечниковим пројектима, а неколико елемената су допринос других.⁷ Најосетљивија празнина јесу недовршени бочни олтари и потпуно нерешено питање олтара Христовог страдања у левој конхи поред улаза у брод. Тренутно је конха испуњена неприкладним дрвеним рељефима непознатог вајара, са мотивима Христовог страдања.

План и реализација

Архитекта је за цркву урадио два пројекта, тачније: кад је први завршио, одлучио се за неке важне промене и према том, промењеном пројекту црква је изведена. И првом пројекту нешто је претходило – први од три Плечникова пројекта за нову цркву у Богојини у Прекомурју из 1924. године.⁸ Тамо је Плечник првобитно замислио централни ваљкаст црквени простор из којег избијају три једнаке конхе: једна у осовини брода служила би као презбитерија, а две, симетрично са сваке стране, биле би бочне капеле. Све три би са спољне стране повезивао ниски кружни сегмент који би у просторима између конхи стварао два мања полукружна простора са по две нише са прозорима. Један простор би имао функцију сакристије и из њега би био могућ непосредан приступ полукружној проповедаоници, а други, са приступом у цркву, вероватно би служио као остава. Између звоника квадратне основе и брода архитекта је сместио везни елемент који на спрату служи као певница (хор). До њега воде вретенасте степенице. Централни црквени

простор био би прекривен куполом која би, као у римском Пантеону, расла непосредно из ваљка. У приземљу би цркву са сваке стране осветљавала по три полукружна прозора, а на спрату би прозори били округли.

Није се случајно Плечник одлучио за ротонду. Београд је за њега био оријент, па је са оријентом и православљем повезана идеја о цркви с централном основом. Од првог пројекта за богојинску цркву Плечник је у пројекту за цркву св. Антуна задржао простор између звоника и брода, ваљкасти простор брода, те преобликовани конхални завршетак за презбитерију. Предњем, улазном делу је са обе стране додао бочне просторе, а испред је поставио покривени трем на три пара стубова поред централне осовине и на три пара пиластара са стране. Концепт конхи, сакривених иза кружног зида што их све три обухвата, битно је побољшан. Мотив ниша за три повезане конхе Плечник је удвостручио и положио симетрично лево и десно уз брод, те их је у потпуности (не само у доњем делу као код првог богојинског пројекта) прекрио све до осветљеног спрата јединственим спољним ваљкастим омотачем. Тако се са спољне стране конхе не могу наслутити, као ни додатни простори које је сместио у тај масивни омотач, рецимо степенице ка звоннику, односно ка спрату брода, степенице према проповедаоници (поред олтара) и степенице према певници, односно простор за могућу исповедаоницу поред улаза. Звоник је поставио на кружну основу, у лево пазуху између брода и презбитерија. Као и у богојинском пројекту, предвидео је прекривање куполом средишњег ваљка брода, док би звоник, насупротив очекивањима, имао раван завршетак – терасу – те на њој, из осовине постранце постављену скулптуралну композицију са крстом и петлом. Спољашњост брода би местимично украшавале фигуре анђела, размештене још гушће по звоннику. Округли прозори звоника би на спољној страни завојито пратили линију степеништа ка врху звоника.

Одлучивши се за систем скривених конхи у омотачу брода, Плечник је пронашао и ефикасан систем конструкције – испуњени простори између конхи показали су се као масивни унутрашњи контрафори. Одлучио се за неке битне измене – одустао је, рецимо, од куполе и заменио је равном таваницом. Звоник је преместио с леве на десну страну презбитерија, заменио је горње завршетке изнад брода и звоника псеудосветлосним тамбуром – па је барем у основи постигао облик који му је много значао. Композиција, наиме, у контурама даје слику св. Антуна (брод са предворјем и апсидом) са малим Исусом (облина торња), дакле, идеограм који је Плечнику – склоном симболичком исказивању – био драг. У строгој ваљкастој основи спољашњости, лепо изведеној у опеци с белим бетонским венцима испод светлог прозорског спрата и венцем изнад, крије се пластично богато

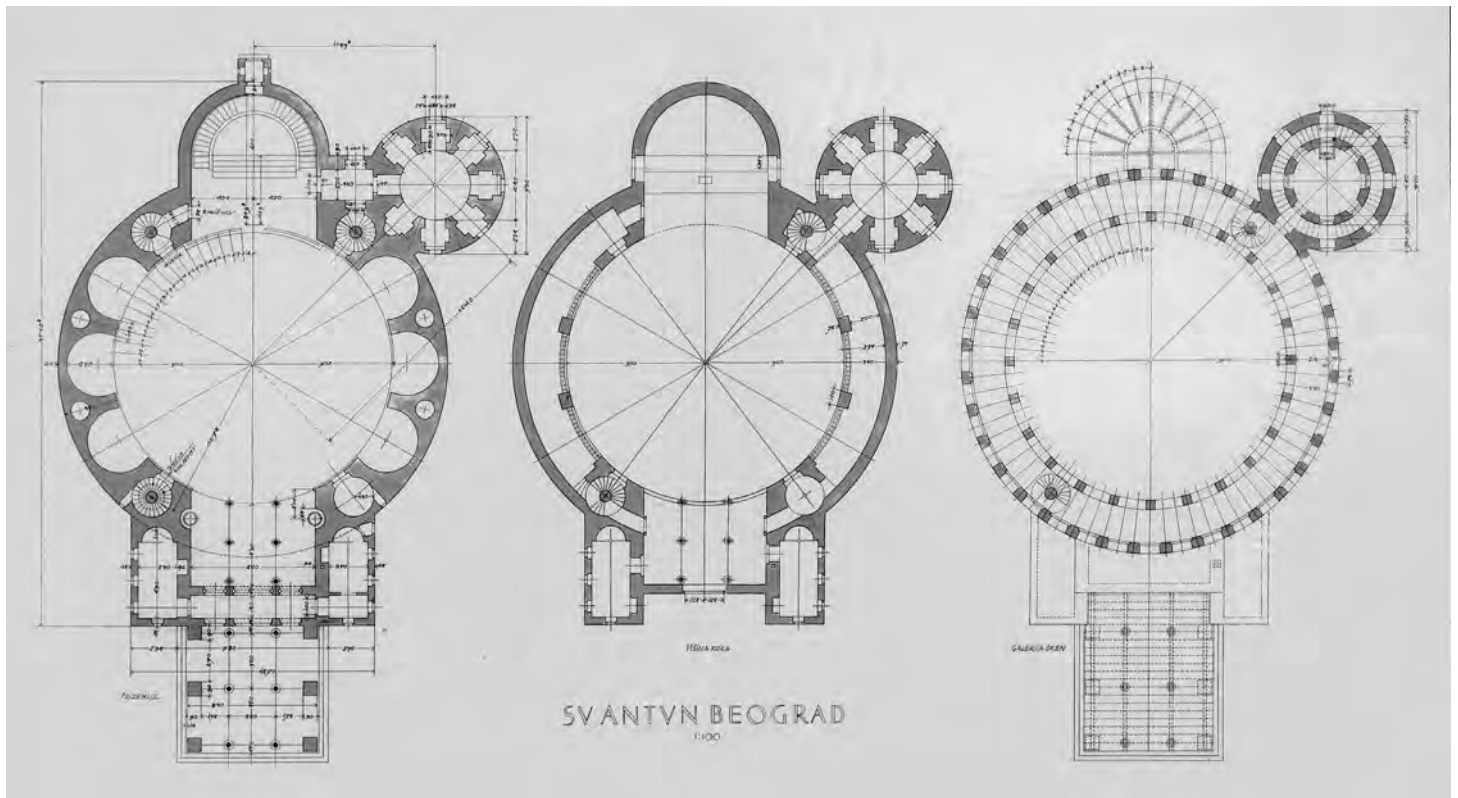
рашчлањена унутрашњост. Спољашњост је наглашено строга. Масивном ваљку, са појасом правоугаоних прозора на горњем спрату – врло сродан мотив код цркава у љубљанској Шишки и у Прагу – и ниским псеудосветлосним тамбуром на таваници поред улазног зида, придружио је висок улазни квадар са округлим прозором и плитком нишом у средини, непосредно испод појаса прозора цркве, прекривши га благо нагнутим кровом на две воде. Бочно их окружују нижи, у простор од улазног зида помакнута изнадтаванични волумени, једнобродске капеле са апсидама, пробушени са два низа прозора на фасади и са стране. Између је смештен улазни трем, који у средњем улазном појасу носи шест стубова са високим, трубастим капителима, а са стране – шест опеком зиданих пиластара. Мотив колонаде стубова са трубастим капителима, од којих је сваки замислио другачије – по старохришћанским мотивима – понавља се у предворју цркве тако што колонија заузима цело предворје по дужини. Последњи пар стубова стоји на кружници унутрашњег ваљка.

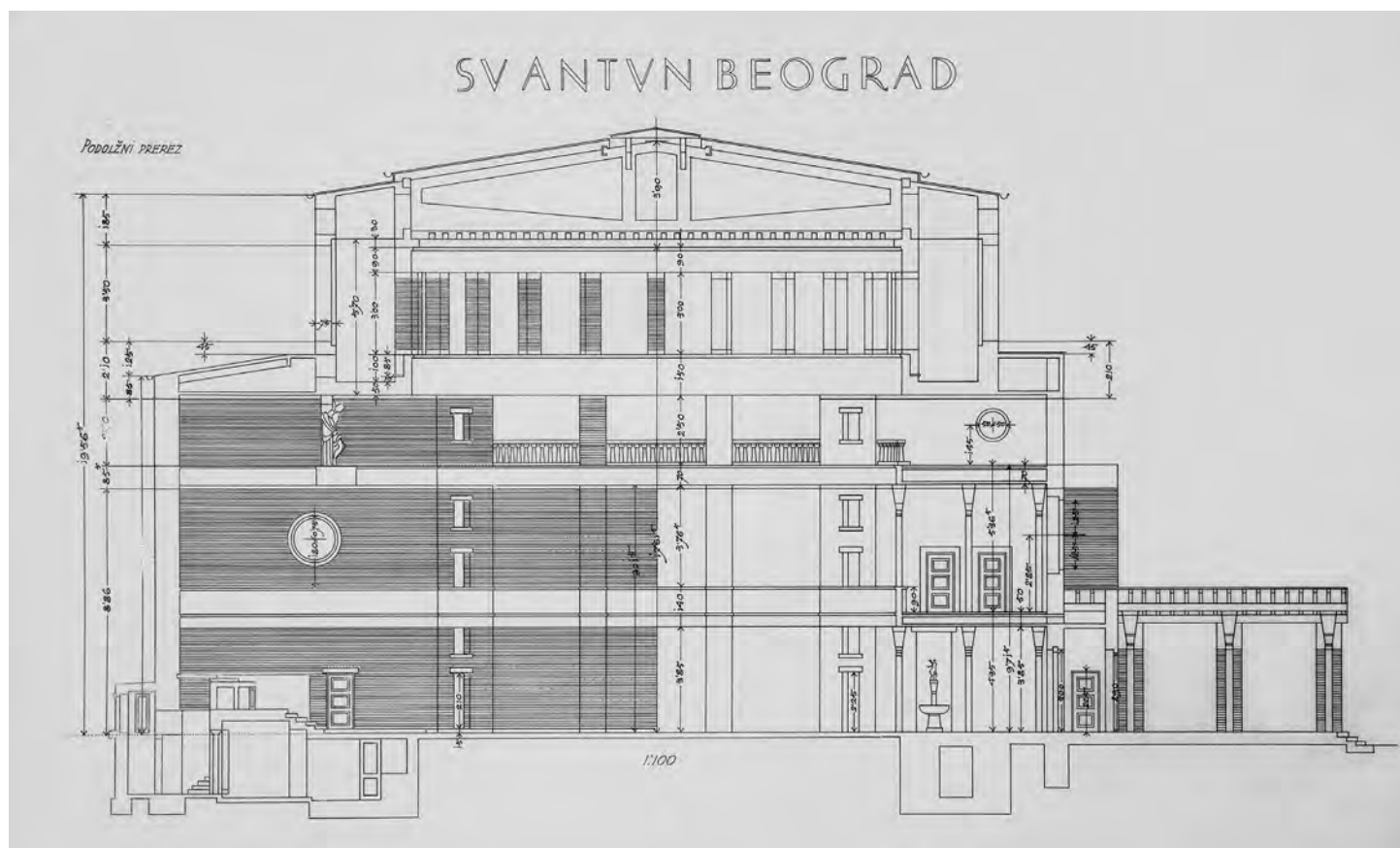
Пажљиво зидање опеком кључни је мотив повезивања спољашњости и унутрашњости цркве. По висини деле је бетонски фризови: три спољна повезују тело цркве (осим звоника) попут прстена. У унутрашњости су четири фриза: први прати унутрашњи обод брода и пласти-

ку конхалних удубљења на средини зида и презбитерија. Други прстен иде непосредно изнад равне таванице конхи и такође се удубљује у презбитериј; у његовој висини, у предњем делу презбитерија попречна греда на степенастим конзолама, са распетим Христом у средини, скрива вертикални подупирач.⁹ Изнад тог венца су, изнад хора и конхи, емпоре које се балустрадама одвајају од средишњег црквеног простора. Трећи прстен иде изнад емпора око централног ваљка. Изнад је кружни ходник, са унутрашње стране покривен зиданим пиластрима од опеке без капитела, а са спољне стране су правоугаони прозори. Четврти прстен, као некакав кружни архитрав, повезује горње пиластре и преко ужег белог прстена повезује се са равном дрвеном касетираном таваницом.

Овде се Плечнику, више него игде, нудио динамични волумен, као код Пантеона или бароком инспирисаног простора. Међутим, обликовање зидова је толико строго и контролисано да је простор остао непокретан; кретање у висину, које би дала купола, архитекта је једноставно пресекао одлучивши се за равну таваницу. Опрема, са олтарима, проповедаоницом, исповедаоницама и крстом на улазу у цркву, открива Плечникове, назовимо их тако, класичне тридесете године: строги облици у мермеру, стилизовани, старохришћанско-романски или беурон-

Сл. 1. Црква св. Анијуна Падованској, основе

Сл. 2. Црква св. Анђуна Падованског, пресек

ски надахнути кипови Боже Пенгова, уз лустере од месинга и бакра, чине особени, квалитетни ансамбл осамостаљених форми. Слична решења, понекад сасвим преузета, или веома сродне облике у то време налазимо у цркви у Шишки, у прашкој цркви, у дозиданој љубљанској цркви св. Ђирила и Методија у Бежиграду, казнионичкој капели у Бегуњама и још понегде. На свим тим локацијама су захтевне и опсежне опреме настајале још тридесетих година (прошлог века).

Црква својим геометријским формама делује не само монументално него, за оно време, чак револуционарно модерно. Плечник је ризиковао зидајући у опеци, а после низа успешних прашких реализација, у резиденцији председника Томаша Г. Масарика на прашким Храдчанима, у вртovima и квалитетно изведеним стубовима цркве у Шишки и спољашњости палате Осигуравајућег завода у Љубљани, ризик му се исплатио – добио је квалитет какав је иначе могао да тражи и постигне у иностранству и у Словенији.

Ако прашка црква означава крајње поједностављење развоја концепта правоугаоног (квadratног) црквеног простора, онда београдска има исту улогу у развоју централних основа – чак се по времену настанка оне готово

сасвим подударају. У оба случаја реч је о значајном међашу, што још не значи да је Плечник све рекао у развоју црквених и других волумена на обе теме. Свакако се овом црквом, бар привремено, завршио период који бисмо могли назвати експресивним, чак експресионистичким. Овде више нема богатства експресионистичких елемената и композиције, јукстапозиција, каквим обилује богојинска црква. Плечник је досегао свој класични ниво и ништа није карактеристичније за њега него да је следећег тренутка ту класичност био у стању да негира и врати се на старија, такође експресивна полазишта. Ипак, никад више није прекорачио праг сецесијски раздробљених форми и концепата. Та врата затварао је још у Бечу, а у време прашке школе коначно их је затворио.

Ентеријер цркве св. Фрање у Шишки дезенираном унутрашњошћу добро рефлектује схватање различитих нивоа учешћа у обреду. Низ олтара, са нагласком на великом олтару, помакнут од олтарног зида ка унутрашњој ивици средишњег, великим стубовима ограниченог квадрата, одређује простор за протагонисте обрета. Олтари су донекле подигнути изнад нивоа пода цркве, а својом пластичном изражајношћу и доминантном пирамидом

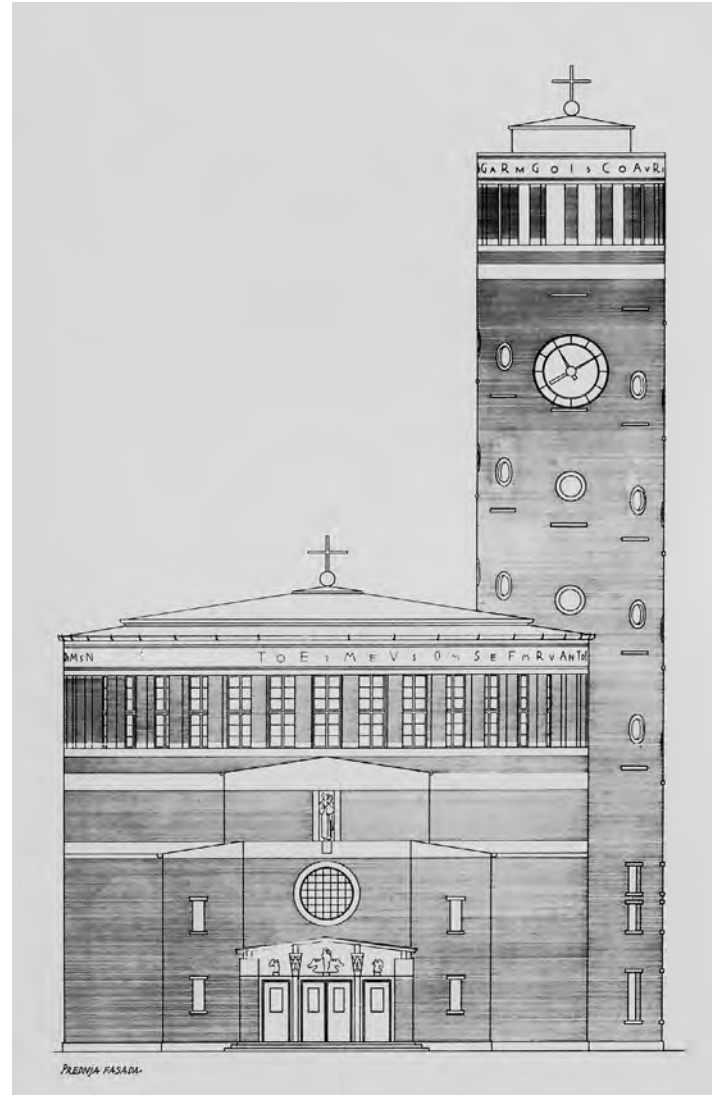
у великом олтару (тада још увек без декоративно позлаћеног паравана) истичу средишњи обредни простор, резервисан за свештенике. Продубљен је средишњи део брода унутар обода стубова, и нивоом је одвојен од деамбулаторијума, што је чак и код Плечника изузетан мотив који служи другом, исто тако важном полу обредног – публици, непосредним учесницима или јавности. Деамбулаторијум користе они који долазе на обред, али и они који у цркви имају друга посла, не нужно везана за догађања у броду. У унутрашњости цркве св. Антуна у Београду опет се може открити идеја тростепене поделе простора за све три категорије учесника у обреду – свештенству, које води обред, намењен је посебан простор презбитерија са великим олтаром и просторима у конхама са сваке стране брода с бочним олтарима, централни брод је за учеснике, а посматрачима и онима који се баве стварима које се не тичу обреда који се одвија у централном простору намењене су емпоре изнад конхи, или, још боље, они се могу кретати горњим деамбулаторијумом око централног простора брода.

Опрема

Као што је већ речено, Плечник је пројектовао опрему за цркву непосредно по завршетку грађевинских радова. Велики део опреме израђен је до почетка Другог светског рата, а њен знатан део, што у неким случајевима значи одмак од првобитних Плечникових замисли, направљен је после рата.

Велики олтар¹⁰

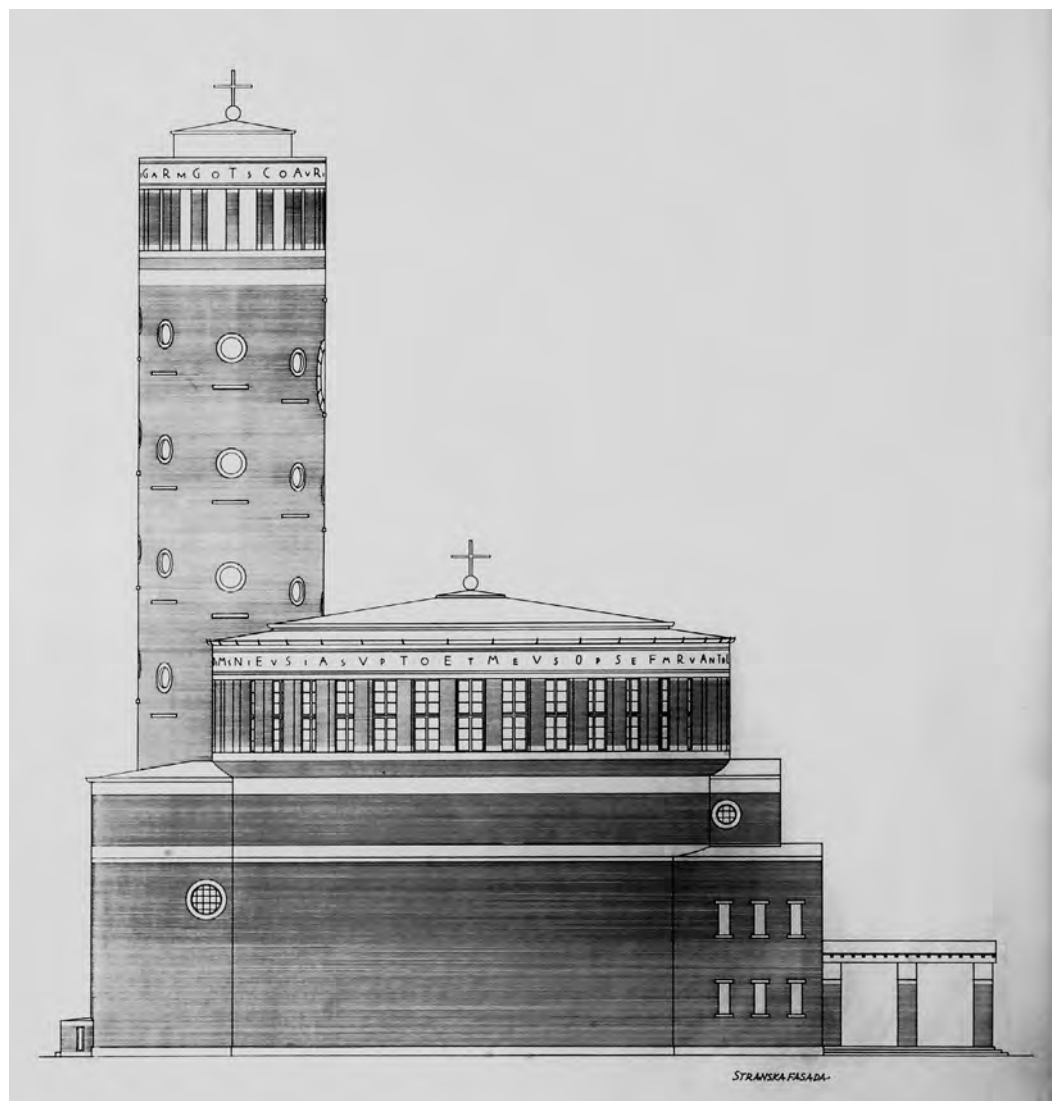
Велики олтар са припадајућом опремом настао је углавном према првобитном пројекту, са изузетком слике св. Антуна. Кључни елементи су менза олтара на четири степеника од тамног мермера са етажираним наставком олтара: табернакул за циборије, табернакул за монстранцу, простор за излагање најсветијег, етажирани мермерни наставак са перфорираном мермерном мрежом, а изнад њега наставак са уским отвором и шиљатим завршетком са крстом. Зид у презбитерију је у ужем апсидалном делу обложен мермерном оплатом изнад половине зида од опеке. Простором изнад бетонског појаса, све до бетонског појаса таванице, доминира бронзани кип св. Антуна, рад Ивана Мештровића, у широком профилираном овалном оквиру од томбака (легура бабра са мање од 20% цинка – прим. прев.). Плечник је, према пројекту из 1954, имао другачије замисли за св. Антуна. Овал са кипом свеца опремио би са 14 шиљатих троуглова – стилизованим зрацима, веома сличним декорацијама кипа св. Бенедикта на олтару у Страњама, из приближно истог периода. Композицију са великим кипом св. Антуна на зиду у дубини презбитерија крунише крст, који стоји у предњем делу на попречној спони

у висини другог венца на масивним конзолама. Од њега се спушта велики округли лустер (corona pendente) и четири звонасте светиљке, док је исти број кугластих светиљки на попречној греди. У опрему великог олтара спадају и масивни мермерни сто за причешће са месинганим вратанцима (у целини сачуван) и декоративни метални свећњак са Маријом, на каменом подножју којег приликом последњег разгледања цркве није било.

Олтар Маријине Благовести¹¹

Плечник је поред презбитерија у десној конхи поставио олтар Маријине Благовести са петоделном оплатом од мермерних плоча, вертикалним преградним ребрима у позадини и са латинским натписима. Позлаћени кип целе Маријине појаве, са свечаким ореолом иза главе и руку, стоји иза мензе олтара тако да се његов доњи део види између стубића који подупиру плочу мензе. На грудима јој је медаљон са знамењем св. Духа. Додатни украс

Сл. 3. Црква св. Анђуна Падованског, изглед

су три лустера, који се на различитим висинама спуштају са таванице конхе. Поред олтара на левој страни стоји дрвени сталак са причвршћеном металном шипком и медаљоном Мајке божије с дететом. Испред олтара налази се једноставно дрвено клецало, вероватно израђено према Валентиничевом плану. Израђено је више оваквих клецала.

Олтар Срца Исусовог¹²

Лево од великог олтара налази се олтар Срца Исусовог са кипом серафинског Христоса на високом стубастом подножју изнад олтара у уској мермерној ниши између четири стуба – високих поред нише, нижих на угловима конхе. Врхови стубова су светиљке у облику трбушастих ваза. На левој страни, са таванице конхе спушта се лустер. По строго хијератичном изгледу и мотиву крила поред Христовог лика, кип је сличан оном којег је Плечник поставио на главном олтару прашке цркве.

Овај олтар и онај Маријине Благовести у симетричној конхи једини су – уз велики олтар – настали у целини по Плечниковим замислима. Друга два олтара у средњим конхама остала су недовршена, а опрема конхе, намењена олтару Христовог страдања, сасвим је недоречена.

Олтар св. Фрање¹³

Садашњи олтар »св. Фрање«, у средњој конхи на десној страни, састоји се од камене мензе, каменог крста за олтар између четири свећњака са каменим подножјима. Са сваке стране поред олтара стоје камени канделабри са по два декоративна лустера, који се на великим обручима спуштају са пречки попречних греда крста. Дрвено клецало је као код Маријиног олтара.

Олтар св. Јосипа¹⁴

Садашњи олтар »св. Јосипа« састоји се од дрвене мензе из које расте ниски ретабл, а из његове средине расте

дрвено подножје за кип у облику ниског пиластра. Горњи део конхе архитекта је опремио са пет дрвених конзола на којима је пет дрвених стубића. Предња два стуба уз ивицу конхе повезује попречна дрвена греда, а стубиће у позадини конхе с предњом гредом повезују три радијално постављене дрвене споне које прелазе преко, а из ових испуста спуштају се три метална лустера. Већ је речено да је овај олтар првобитно био намењен св. Фрањи. Символика стилизованих јаслица, представљених радијално распоређеним дрвеним гредама, одговара како св. Фрањи, тако и св. Јосипу. Њега, нажалост, на олтару представља некавалитетно вајарско дело.

Исповедаоница¹⁵

Вероватно су функционални разлози кумовали смештању исповедаонице у трећу конху на десној страни, тик уз улаз у главни брод. По првобитном пројекту Плечник ју је замислио у облику троделног ормана са донекле наглашеним средњим делом. Према новом пројекту, који није сачуван у музејској збирци, одлучио се за три једнака волумена са донекле увученим средњим делом, који са предње стране уоквирује композиција од четири стуба са гредом. Средњи део наглашен је композицијом у дуборезу, која подсећа на свећњак.

Олтар Христовог страдања¹⁶

Плечник га је у пројекту из 1937. замислио као олтар са божијим гробом испод мензе олтара. У позадини гроба би се уз зид уздизао висок стуб с петлом на врху и бичеваним Христом у висини мензе олтара. Зидови конхе требало је да буду до бетонског појаса потпуно прекривени рељефима у два низа са главним сценама Христовог страдања. Бетонски венац требало је да буде, у складу са значајем олтара, одговарајуће декорисан фигурама и натписима. Касније, можда још пре рата, Плечник се предомислио и, сачувавши основну композицију са стубом, али без божијег гроба, обележио Христове муке на путу страдања посудицама са крстом и натписима. Ова идеја у целисти је неостварена. У последњем тренутку конха је опремљена дрвеним рељефима Христовог страдања, што, додуше тематски, следи првобитну Плечникову идеју, али се садржински и формално од ње битно удаљава, и стога су рељефи сасвим неприкладни.

Проповедаоница¹⁷

Проповедаоница између презбитерија и олтара Срца Исусовог јесте камени квадар на три стуба. Према првобитном плану требало је да их буде осам: по три би подупирала углове, а два би стајала поред зида. Одустало се такође и од планиране светиљке на стубу на левом предњем углу проповедаонице. Ипак, изведен је квадратни

балдахин насред белог бетонског појаса на конзоли која излази из зида у осовини врата која воде у проповедаоницу.

Стубови поред стола за причешће

Сто за причешће је донекле померен изван презбитерија тако да улази у простор круга главног брода. У простор између ивице стола за причешће и ивице презбитерија архитекта је на степеник клецала поставио неколико стубова – свећњака од тамног мермера. Капители су исклесани у облику обрнутих подсечених пирамида, а њихова особеност су засигурно месингани обручи за свеће различите ширине, који носе по три месингане конзоле причвршћене за дебло стуба. Капителе стубова крунишу метални крстови на кугли.

Распеће

У осовини пресека улазног дела и главног брода стоји иконографски прилично необична композиција распетог Христа. На двострукој каменој плочи од тамног мермера у предњем плану су две ниске камене вазе са натписима. У позадини плоче диже се масиван стуб са капителом и плочом са натписом на ивици у два реда. Иза њега је дрвени крст у облику слова Т, за који је прикован распети Христ који са крста пружа десницу. Сличан мотив, распетог Христа, Плечник је приближно у исто време употребио на гробници словеначких бискупа и свештеника на љубљанском гробљу Жале и на великом олтару св. Михаела на Барју код Љубљане.

Шкропионице¹⁸

Десно од улаза, у ниши је велика шкропионица у облику стуба са посудом испод, док на врху капитела стоји статуа св. Антуна. У супротној ниши је ниска камена ваза са истом функцијом. Изнад ње је дрвени рељеф са блаженим оцем Мандићем, дело аутора рељефа Христовог страдања.

Клупе¹⁹

У Плечниковој збирци сачувана су два нацрта за црквене клупе у Св. Антуну. Највећи број клупа није израђен према Плечниковим пројектима, већ, највероватније, према Валентиничевим. Само предње две клупе непосредно поред презбитерија, како са мушке тако и са женске стране, израђене су вероватно према другом Плечниковом пројекту (карактеристични детаљи су заострени средњи део бочне стране и дрвени клинови, који се појављују са спољне стране хоризонтале клупе). Према наводима из проспекта, који је објавио жупни двор при Св. Антуну, клупе је поклонила босанска франјевачка провинција. Касније су опремљене инсталацијом централног грејања.

Под²⁰

Црквени под је од камена. Плечник је урадио и пројекат пода којег се, из непознатих разлога, нису придржавали при извођењу. Нови пројекат дело је архитекте Валентинчича, а бојама и распоредом камених обојених поља добро прати основну идеју округлог простора, као и – према Плечнику – одређена поља за две врсте клупа.

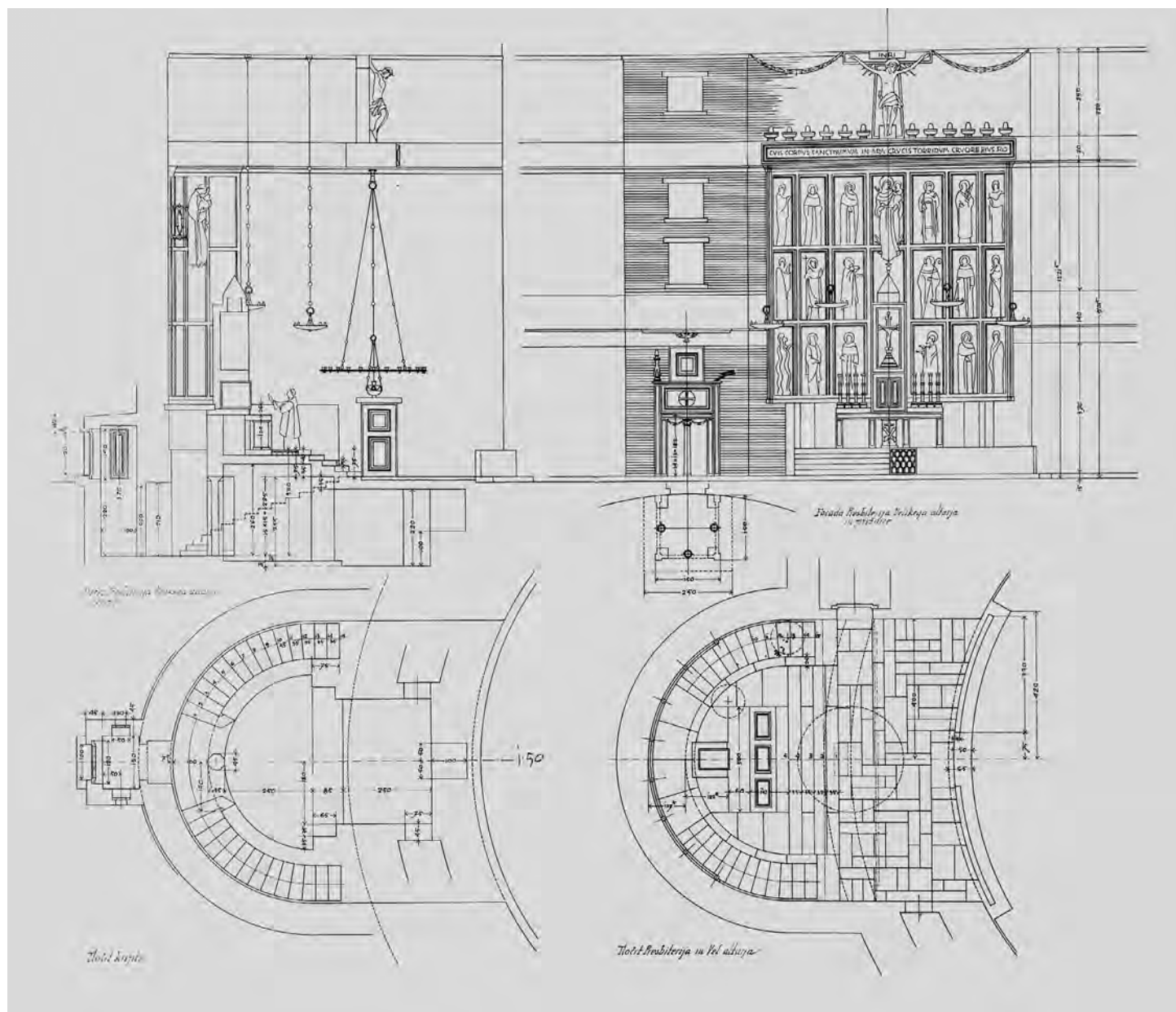
Секундарна опрема и преуређења

Упркос настојањима Плечника и његових наследника да цркву у целини опреме, то се нажалост није десило. Штавише, убрзо су реформе концила условиле поставља-

ње новог жртвеног олтару који омогућава свештенику да током мисе буде окренут лицем верницима. Приближно у исто време почело се са озвучавањем већих цркава. Потреба да цркве буду удобније кумовала је различитим покушајима грејања током хладних месеци. Све се то дешавало и у цркви св. Антуна. За различите нове потребе, поред набројане и описане опреме, у цркву су унети и обредна седишта и други мањи предмети.

Најзахтевнија интервенција била је изведена на преградним »пиластрима«, између конхи. На висини од око 1,5 m из зида излазе мали конзолни испусти, који се завршавају танким белим обрубом – то су издувне цеви

Сл. 4. Црква св. Антону Падованској, пројекат олтару крижној иуџа са 14 сџаница

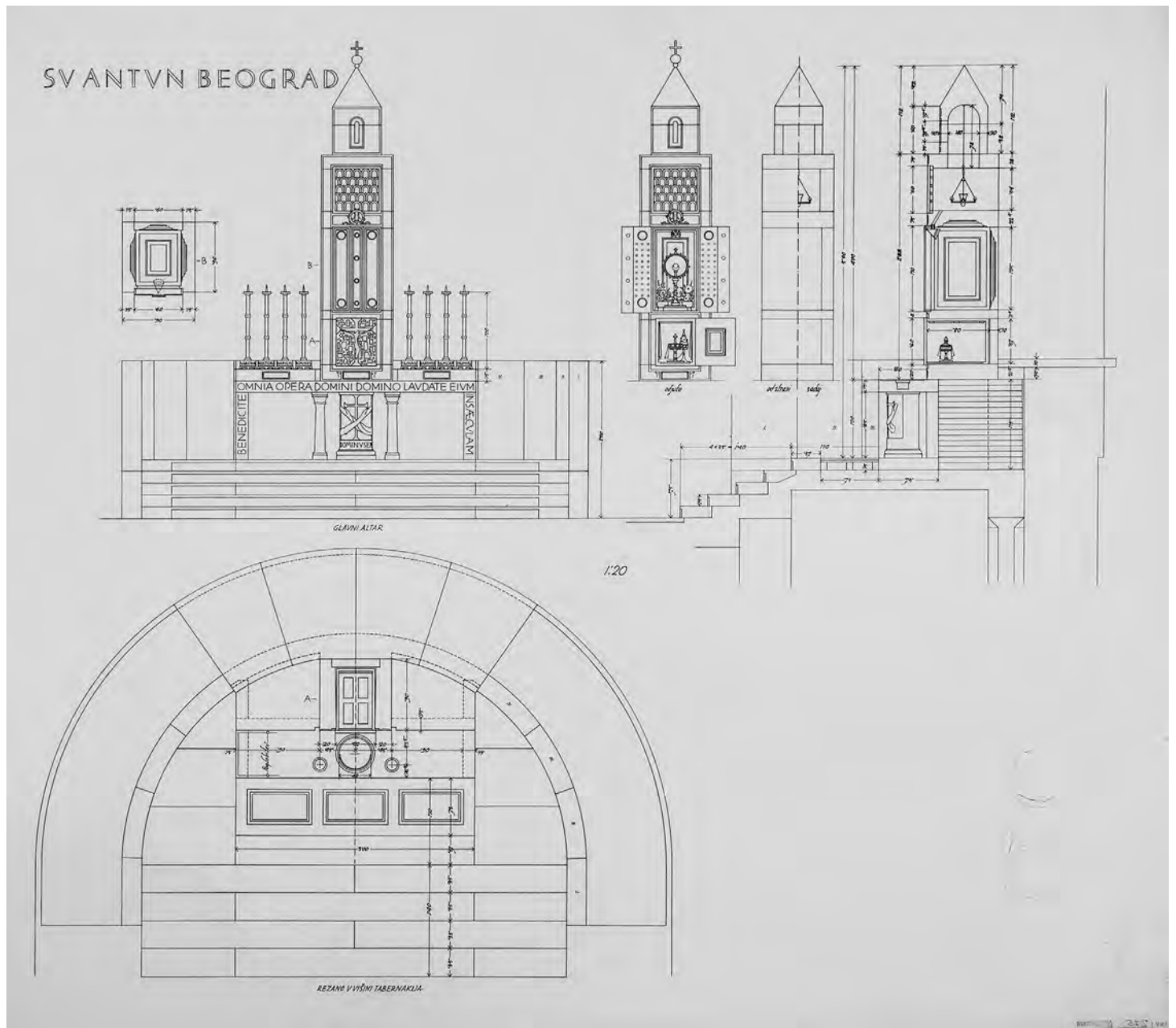

топлог ваздуха. На ужим преградним зидовима постављена је по једна издувна цев, а на ширим зидовима поред презбитерија и на улазу у цркву – по две. Два квадратна отвора у дубини презбитерија вероватно служе истој сврси. Онај ко је планирао ову интервенцију трудио се да она буде што мање видљива, иако издувне цеви нису сасвим скривене. Решење није оптимално, ако је уопште било потребно постављати централно грејање у црквене клупе. Интервенција на клупама била је чак груба, није се водило рачуна о облику и конструкцији, без обзира по каквом су пројекту направљене.

Озвучење је у цркви поприлично импровизовано. Два уска усправна звучника постављена су скоро метар испод венца, поред ивица улаза у презбитериј. Повезани су слободно висећим, видљивим електричним жицама.

Презбитериј је најпопуњенији опремом. Нови камени жртвени олтар уклопљен је доста успешно у првобитну поставку. Том приликом је направљен и камени амвон који не достиже очекиван квалитет. Остали делови опреме немају уметничке вредности. Реч је о обредним седиштима, крсту са олтара, ускршњем свећњаку, звонцу на улазу у сакристију, светиљкама на венцу пре-

Сл. 5. Црква св. Анђуна Падованској, дејиаљ олћара

збитерија, крстовима за освећивање размештеним по презбитерију и у броду. Нажалост, ни Валентиничеви лустери, посебно пројектовани за цркву, не достижу квалитет Плечникове опреме.

СМЕРНИЦЕ ОБНОВЕ

Неколико основних принципа

Основно мерило за сваку интервенцију у организму цркве и његову опрему јесте првобитно стање, односно серија пројеката који се односе на други – изведен пројекат цркве и на њено опремање. Циљ сваке интервенције је приближавање оптималној ауторској замисли, а не удаљавање од ње, побољшавање општег изгледа објекта и опреме, а не погоршавање. Што се тиче недостајуће опреме, треба бити свестан да је Плечниково дело историјски завршено и да, упркос сачуваним бројним пројектима архитекте за овај или онај део цркве или опреме, данас више нема могућности да се изведе онако како би је извео Плечник. Зато при свакој, па и најмањој, интервенцији у његовом делу треба превасходно тражити дух Плечникове творевине, при чему његови пројекти, који се чувају у АМЛ (можда и још негде у Београду и другде), могу да буду од велике користи. Они дају контуре идеје, они су знак Плечниковог ауторског хтења којем се данас треба стваралачки приближити. Другим речима, за сваку интервенцију треба тражити најквалитетније ауторе, архитекте, вајаре, занатлије за црквене предмете, и сви они морају се уживети у начин Плечниковог размишљања, следећи ликовна и иконографска упутства његових нацрта. Унутар тих ограничења имају уметничку слободу. Ово је изузетно тежак захтев који подразумева сталну потрагу за одговарајућим ауторско-уметничким личностима за обнављање и опремање цркве, у Србији и изван ње, али га треба безусловно поштовати ако је циљ очување, допуњавање, дакле, побољшање овог Плечниковог уметничког дела.

Околина цркве и њена спољашњост

Један од кључних задатака оних који сада управљају црквом и градских власти јесте уређивање непосредне околине цркве. Црква својом величином и квалитетом захтева одговарајуће удаљавање објеката који је сада притискају, пре свега са обе бочне стране. И за улаз из Поп Стојанове улице цркви би требало више простора. За решење овог проблема биће потребна блиска сарадња оних који управљају црквом и надбискупије, с једне стране, и надлежног завода за очување споменика и градских власти, с друге. Једино што би црквена власт могла да уради – уколико располаже довољним финансијским средствима – било би систематично откупљивање објеката око

цркве и ширење слободног простора око цркве рушењем тих објеката. Урбанистичка политика и конкретно уређивање целокупног простора ствар је градских власти, њиховог интереса и политичке воље. Током протеклих седамдесет година они се нису богзна како исказали. Надлежне службе би требало подстаћи одговарајућим промишљеним предлозима, а онда упорно следити постављен циљ. Колико знам, нису направљени посебни планови уређења околине. Судаћи по сачуваним нацртима, ни Плечник се тим проблемом није посебно бавио.

Предлог: Треба направити план уређења околине којим би се одредио обим рушења некавалитетних околних грађевина, а потом уредити простор квалитетно обликованим парком, који би истицао вредности објекта. У ово спада и уређивање садашњег улаза у цркву, као и могуће померање улаза у евентуално другачије регулисаној Поп Стојановој улици.

Спољашњост цркве

Посетио сам цркву у пролеће 2002. и стекао утисак да је у прилично добром грађевинском стању и да, на први поглед, нема потребе за коренитим интервенцијама. При том се, наравно, не упуштам у стручне оцене грађевинског стања конструкције, кровова, олука и стања инсталација. Прецизан преглед стручњака можда би открио потребу за заменом овог или оног оштећеног елемента или дела конструкције. Ако постоје овакве потребе, или намере, сваку интервенцију треба извести прецизно, према првобитном, Плечниковом или Валентиничевом моделу. Зато сваку интервенцију морају надзирати одговарајући стручњаци, а међу њима, обавезно, и добри познаваоци Плечникове архитектуре.

Кип св. Антуна Падованског у ниши изнад улаза у цркву

У другом пројекту за цркву св. Антуна у Београду, у ревидираној варијанти првог пројекта, у осовини улаза у повишеном делу изнад округлог прозора између два бела појаса од видљиве опеке, непосредно испод троугаоног pročеља, појављује се ниша за скулптуру заштитника цркве. У пројекту главног pročеља добро се види да је архитекта намеравао да у нишу постави строго стилизовану фигуру св. Антуна, као што су конципирани и кипови Срца Исусовог и Марије у конхама поред великог олтара. Ниша изнад улаза је досад остала празна, али нема разлога да тако буде и даље. На том месту свакако би требало да буде постављена квалитетна скулптура свеца, која би по контурама, величини и пози била по Плечниковој замисли. Кад они који управљају црквом буду о томе одлучивали, треба пронаћи изврсног вајара, спремног да се сасвим подреди захтевима задатка. Он мора да изради модел у природној величини и

Сл. 6. Црква св. Анђуна Падованској, садашњи изглед

постави га у нишу, не би ли се добро проценио из свих углова, нарочито из даљине. Тек после свестране стручне процене и упоређивања с Плечниковим решењима у Љубљани, Богојини, Прагу и још понегде био би направљен кип у трајном материјалу – од камена, бетона или бронзе, који би потом био позлаћен.

Унутрашњост цркве

После разгледања цркве чини ми се да је унутрашњост у грађевинском погледу на сасвим задовољавајућем нивоу. Треба испитати пукотине на венцу испод емпора с леве стране. Ако у пукотину треба инјектирати везивне масе, нека се то изведе тако да на површини венца после интервенције траг инјектирања и површинског попуњавања пукотине буде невидљив.

Грејање цркве, пода, црквених клупа

Визуелно јединство динамично структурираног омотача од опеке у унутрашњости је, у највећој мери, поремећено интервенцијом – издувним цевима за топли ваздух – на преградним зидовима. Види се да су се

Сл. 7. Црква св. Анђуна Падованској, дејшаљ

аутори веома трудили да се интервенција што мање примећује, али она смета. Уколико је грејање цркве после ове интервенције делотворно, тешко да се могу пронаћи аргументи за напуштање тог начина грејања – уклањање издувних цеву и враћање преградних зидова у првобитно стање – што би било једино исправно. Подно централно грејање је могућа алтернатива, уколико се они који управљају црквом одлуче за уређивање пода према сачуваним Плечниковим нацртима. Пошто је постојећи под веома квалитетно израђен, чини ми се да су слабе шансе за овако радикалну интервенцију, барем у скорој будућности. Не препоручујем је, само је помињем као легитимну могућност. Остаје као једино смислено решење проблема грејања цркве централно грејање постављено у црквене клупе. Препоручио бих да се постојеће клупе замене новима, да се израде према једном или другом постојећем Плечниковом пројекту и да се тада угради централно грејање, које би морало да буде што скривеније. Зато су дрво и својства његових боја веома важни. Претерано светле, егзотичне, црвенкасте врсте дрвета нису погодне, већ треба користити

дрво које је Плечник употребио у цркви св. Фрање у Шишки, у цркви у Бежиграду, у Страњама и другде. Нијансе дрвета у цркви св. Антуна биле би такође погодне.

Црквена опрема

Основни принцип, којег би се требало придржавати у даљем опремању цркве, јесте да се пође од постојеће, Плечникове опреме, или од његових неизведених пројеката за опрему. Залажем се за принцип да полазна тачка опремања буде старији нацрт, јер је Плечник због недостатка новца поједностављивао основну идеју у новијим пројектима, нарочито после рата, и тиме је доста окрњио. За опрему, за коју не постоје пројекти, требало би се прилагодити општој атмосфери амбијента, следити интенције аутора и покушати да се она стилски сродно допуни. Да би се томе удовољило, биће потребан не мали напор у избору стручњака, пројектанта, а ништа мањи неће изискивати ни избор довољно квалитетних извођача – од вајара и занатлија, који праве црквене предмете, до столара и каменорезаца.

Велики олтар

Велики олтар је углавном настао по Плечниковим пројектима. По неким сведочењима, Плечник није био задовољан Мештровићевом скулптуром св. Антуна у овалу између два венца у осовини апсиде. Чинило му се да је превелика. Сада, највероватније, не треба ни мислити на замену скулптуром која би била у идеалном складу са Плечниковим студијама мандорле са свецем окруженим троугаоним зрацима. То ће, једном, можда бити предмет озбиљног разматрања, и тада треба поћи или од пројеката развијања целине из 1937, или од пројеката из 1954. Предност прве идеје је у томе што је монументалнија, а друге – што је пројекат детаљније обрађен. У сваком случају, полазни пројекат треба поново детаљно урадити како би био добра основа за рад више извођача (вајара, занатлија који израђују црквене предмете, израђивача позлате и др.).

Остали делови опреме олтара су Плечникови. Требало би их очистити и освежити. Додатни жртвени олтар, као што је речено, добро се уклапа у амбијент, док су проблематични амвон, ускршња свећа, а нарочито обредна седишта. Треба направити нов и промишљен пројекат потребне додатне опреме. Мислим да би за тај посао био погодан признати архитекта и дизајнер обредних седишта проф. Јанез Сухадолц, са љубљанског Архитектонског факултета. Он би, кад су седишта у питању, био и прикладан извођач. У додатне делове опреме, које би можда требало заменити бољима, спадају и крстови за освећивање, крст жртвеног олтара, звонце код врата сакристије, додатно осветљење и озвучење.

Додатно осветљење, озвучење

Плечник је предвидео да се велики и бочни олтар осветле свећњацима и лустерима. Додатно осветљење чинило му се непотребним, што говори какву је атмосферу желео у цркви. Сматрам да није желео да волумени буду превише осветљени, већ их је осветљавао ситним тачкастим светиљкама да би добио експресионистички ефекат одсјаја на тамним глатким површинама. Ова идеја морала би се поштовати. Данашње време донело је могућност и жељу за јаким осветљењем. Уобичајило се да црква приликом великих свечаности и празника буде јарко осветљена. Тако треба схватити Валентиничеве лустере у броду, као и импровизовано осветљавање бочних олтара малим рефлекторима. Неприкладни су, иако су мали и једва видљиви. Требало би Плечникову архитектуру олтара искористити тако да се додатне светиљке из главног смера погледа не виде (рецимо, поставити их иза велике греде са распећем испред великог олтара, или иза дрвених греда изнад олтара св. Јосипа и слично). Ни у ком случају не смеју се бела бетонска поља, која се протежу око конхи и презбитерија, употребити за постављање додатних светиљки. Зато би требало са венца у презбитерију одстранити све светиљке.

Савремена католичка литургија напушта читање одломака из Библије и јеванђеља као и држање проповеди са проповедаонице. Проповедаоницу је заменио амвон поред жртвеног олтара, а озвучење битно прати ову промену. Постојеће црквено озвучење, са два окачена звучника, импровизовано је и вероватно мало ефикасно. Посебан проблем су електричне жице које сметају и код додатног осветљења. Савремена техника омогућава бежично озвучење. Предлажем да се постави потребан број самостојећих звучника на металним постољима и да се њихова висина одреди у односу на визуру у главним правцима. Нема потребе да се дизајнирају у Плечниковом *сџилу*. Строго, савремено дизајнирани и визуелно једноставни звучници одговараће овом осетљивом амбијенту.

Допуна бочних олтара и уређивање олтара Христовог страдања

Оба средишња бочна олтара углавном је опремио Плечник. Недостају само скулптуре св. Јосипа и св. Фрање. Постоје оригинални цртежи за фигуру св. Фрање и за оквир. Они су одлучујући за свако евентуално допуњавање олтара. Вајар, столар и извођач црквених предмета морају строго да се придржавају нацрта означеног оквира – одступања су могућа само у вајарској интерпретацији фигуре. За фигуру св. Јосипа не постоји нацрт, па препоручујем да се узме једно од постојећих Плечникових решења ове фигуре (рецимо, из цркве

св. Јосипа у Љубљани) и да се оно, умањено, аплицира на место данашње неприкладне скулптуре.

Олтар Христовог страдања је један од најзахтевнијих задатака у цркви. Сматрам да уређење овог олтара треба у целини да се изведе према Плечниковом пројекту, и то првобитном, захтевнијем нацрту који предвиђа стуб са петлом на врху, фигуру бичеваног Христа у подножју и, у рељефу изведена, места застајања на Путу Христовог страдања са натписима. Иста правила важе и у овом случају – треба у свим елементима извођења предвидети врхунске извођаче и обезбедити одговарајућа, не мала средства. Требало би формирати посебну групу стручњака који би прецизно одредили програм и фазе, пронашли одговарајуће извођаче и пажљиво надзирали интервенцију. Препоручујем овакав метод рада за сваку интервенцију у цркви, јер готово да нема подухвата који не би, на неки начин, утицао на целовит изглед Плечникове цркве. Мислим на евентуална допуњавања ниша у предворју, обликовање сталака за свеће, кутијица за милодаре и слично.

Крипта испод великог олтара²¹

Приликом посете цркви нисам био у прилици да разгледам крипту, па не могу да проценим у каквом је она стању. У мапи пројеката за цркву св. Антуна постоји детаља разрађен нацрт опреме крипте, израђен 1936. То је обавезујуће полазиште, а у евентуалном опремању треба да се поштују гореописана правила.

ЗАКЉУЧНЕ ПРЕПОРУКЕ

Плечникова црква св. Антуна у Београду је толико изузетно и важно дело да га с правом сврставамо у најистакнутија светска архитектонска остварења 20. века. Ако ова црква још увек нема такав званичан статус, ако још увек није увршћена у споменике светске сакралне баштине, онда свакако треба настојати да се то постигне. А ако се већ не настоји да буде толико високо, онда се треба потрудити да буде на што вишем месту, како на међународном тако и на националном нивоу. Висока позиционираност архитектонског споменика у принципу олакшава пут до потребних средстава за обнову и допуну. Надам се да први део ове студије даје потребне аргументе за његову највишу могућу оцену. Из овакве оцене произлази строги режим чувања, допуњавања и презентације објекта, потреба за што квалитетнијим третманом у урбаној средини, произлазе и основе за приоритетни третман како од оних који управљају спомеником, тако и од власти или међународне заједнице. Црква према стручним мерилима заузима тако угледно место да за презентацију, обнову и допуну може да добије финансијска средства и у домаћем и у међународном простору. Ако су проблеми презентације, обнове и

допуњавања после вишегодишњег чекања и одлагања постали веома актуелни, први је задатак оних који управљају објектом да почну да прибављају информације о томе који би фондови на републичком или међународном нивоу дошли у обзир за финансирање обнове и осталих радова. Други, нужно потребан корак јесте израда плана радова за обнову, односно постављање приоритета потребних интервенција, јер је немогуће да се сви одједном изведу, а још мање финансирају. Трећи корак је евидентирање установа и појединаца од којих се очекује учешће у оваквим и сличним пословима – било би добро придобити их за сарадњу. При том посебну пажњу треба посветити избору стручњака за Плечникову архитектуру – они за сваку интервенцију морају давати стручне савете и све интервенције све време пратити.

Веома је важно да се формира најбољи могући тим планера и извођача, вероватно међународни, у који би се поред домаћих стручњака морали укључити и инострани, превасходно из Словеније. Већ и превођење Плечникових идеја у нацрте изискиваће, за данашње време, изузетан напор не би ли се ускладио рад бројних занатлија, којих за овакве задатке нема на претек. Основна водиља мора све време свима да буде врхунски квалитет и пуна ангажованост.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Александар Дероко, *Први монументални храм у Београду*, Српски књижевни гласник, Београд 1932, 630–631.
- *Dela arhitektov na Tehniki Univerze v Ljubljani* (Дела архитеката на Техничком универзитету у Љубљани), *Lučine* – nadaljevanje 1929–1937, Ljubljana (Ognjišče akademikov arhitektov) 1938.
- *Architectura perennis*, besedilo dr France Stele in Anton Trstenjak, podobe arch. Jože Plečnik (текст др Франце Стеле и др Антон Трстењак, слике арх. Јоже Плечник), Ljubljana (Mestna občina Ljubljanska) 1941, 103, 105, 106, 107, 276–280.
- *Napori*, France Stele, *Esej o arhitekturi*, Josip Plečnik, Dela, Ljubljana (SAZU) 1955, XXXV, CXII.
- (Lojze Gostiša) *Arhitekt Jože Plečnik*, r. k. k razstavi v Narodni Galeriji (r. k. uz izložbu u Narodnoj galeriji), Ljubljana 1968 (besedilo – текст: France Stele, *Od obliča do veletojstra – Og сiруја до велемајсiюра*).
- Marko Pozzetto, *Jože Plečnik e la scuola di Otto Wagner*, Torino (Albra editrice) 1968, 65–67. i dalje.
- Марјан Мушич, *Плечник и Београд*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 6, Нови Сад 1970, 249–265.
- Марјан Мушич, *Плечник и Београд*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 7, Нови Сад 1971, 165–176.

- Марјан Мушич, *Плечник и Београд*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 9, Нови Сад 1973, 327–337.
- Марјан Мушич, *Јоже Плечник*, Љубљана (Партизанска књига) 1980, 218–224.
- Zoran Manević, *Plečnik in Beograd (Плечник и Београд)*, Sinteza, Revija za likovno kulturo, br. 65, 66, 67, 68, Ljubljana 1984, 42–44.
- Lojze Gostiša, *Arhitekt Jože Plečnik 1872–1957 (Архитект Јоже Плечник 1872–1957)*, Razstava v Ljubljani 1986 (Изложба у Љубљани 1986), r. k. Ljubljana 1986 (besedilo – текст: Дамјан Преловшек, *Архитект Јоже Плечник 1872–1957*), 79.
- Peter Krečič, *Jože Plečnik*, Ljubljana (DZS) 1992, 175–179.
- Damjan Prelovšek, *Josef Plečnik 1872–1957*, Architectura perennis, Salzburg (Rsidenz Verlag) 1992, 240–242.
- Peter Krečič, *Plečnik*, La lettura delle forme, Milano (Jaca Book) 1993, 109–111; fr. prev. *Plečnik*, La lecture des formes, Liege (Mardaga) 1993; eng. prev. *Plečnik*, The Complete Works, New York (The Whitney Library of Design) 1993; *Plečnik*, The Complete Works, London (Academy Editions) 1983.
- Peter Krečič, *Jože Plečnik. Branje oblik (Читање облика)*, Ljubljana (DZS) 1997, 103–105.
- Andrej Hrausky, Janez Koželj, Damjan Prelovšek, *Plečnik u tuđini (Плечник у иностранству)*, Vodnik po arhitekturi (Архитектонски водич), Ljubljana 1998, 220–231.
- Damjan Prelovšek, *Plečnikova sakralna umetnost*, Koper (Ognjišče) 1999, 137–146.
- Peter Krečič, *Jože Plečnik. Moderni klasik*, Ljubljana (DZS) 1999, 54–55.
- Peter Krečič, *Jože Plečnik in prenova cerkvene umetnosti na Slovenskem (Јоже Плечник и обнова сакралне уметности у Словенији)*, Poligrafi (tematska številka Religija in umetnost podobe – Религија и ликовна уметност, тематски број), br. 19/20, Ljubljana 2000, 7–20.
- Damjan Prelovšek, *Arhitekt Plečnik in sakralna umetnost (Архитект Плечник и сакрална уметност)*, Poligrafi (tematska številka Religija in umetnost podobe – Религија и ликовна уметност, тематски број), br. 19/20, Ljubljana 2000, 135–145.

Службена редакција текста и превода:
Снежана Рискић, јули 2005.

НАПОМЕНЕ:

- 1] По наводима Дамјана Преловшека, *Josef Plečnik 1872–1957*, Architectura Perennis, Salzburg 1992, 250, дословно је легао испред Плечниковог атељеа да би дошао до пројекта.
- 2] А. Hrausky, J. Koželj, D. Prelovšek, *Plečnik v tuđini (Plečnik u inostranstvu)*, Vodnik po arhitekturi (Arhitektonski vodič), Ljubljanska banka, DESSA, Ljubljana 1998, 220, 234.
- 3] D. Prelovšek, *нав. дело*, 251.
- 4] Уп.: V. Slugić, *Fra Josip Markušić i prof. Jože Plečnik dva vjernika i dva prijatelja. Angažirani svećenik*, Simpozij u povodu 100. obljetnice rođenja fra Josipa Markušića, Kršćanska sadašnjost – Revija Nova et vetera, Zagreb – Sarajevo 1981, 100–110.
- 5] А. Hrausky, J. Koželj, D. Prelovšek, *нав. дело*, 221. Хронологију зидања и опремања цркве преузима из овог дела.
- 6] Уп.: Nabori, France Stele, *Esej o arhitekturi*, Josip Plečnik, Dela, Ljubljana (SAZU) 1955, CXII.
- 7] О историјату зидања и опремања цркве уп. још: *Crkva sv. Antuna*, флајер у издању цркве св. Анте, Београд (Брегалничка 14) и КС – Агапе, Нови Сад, Цара Душана 4 (без године издавања).
- 8] Био је објављен у другој публикацији из Љубљанске школе за архитектуру (Ognjišče akademikov arhitektov), Љубљана 1925, 70–71.
- 9] Уп.: D. Prelovšek, *Plečnikova sakralna umetnost*, Koper (Ognjišče) 1999, 145.
- 10] У збирци планова АМЛ сачувани су: план развијања зида, два плана наставка олтара, а из послератних година, неколико цртежа св. Антуна у мандорли са стилизованим зрацима. Сачуван је посебан план за corona pendente. Уп.: Architectura perennis, *нав. дело*, 107.
- 11] Сачуван план у збирци планова АМЛ. Уп.: Architectura perennis, *нав. дело*, 106.
- 12] Сачуван план у збирци планова АМЛ. Уп.: Architectura perennis, *нав. дело*, 107.
- 13] У збирци Музеја архитектуре је за опремање овог олтара сачувано пет планова, последњи без слике свеца.
- 14] У збирци планова АМЛ сачувана су 2 плана за олтар, првобитно намењен св. Фрањи.
- 15] У збирци планова АМЛ сачуван првобитни план. Исповедаоница је била направљена према донекле промењеном плану.
- 16] У збирци планова АМЛ сачувана 2 плана. Уп.: Architectura perennis, *нав. дело*, 107.
- 17] Сачуван план у збирци планова АМЛ.
- 18] Сачувана три плана у збирци АМЛ.
- 19] У збирци АМЛ сачувана су три цртежа клупа – један за један тип клупе, а два за други.
- 20] План сачуван у збирци планова АМЛ.
- 21] План сачуван у збирци планова АМЛ.

Summary: PETER KREČIČ

**THE CHURCH OF ST ANTHONY OF PADUA IN BELGRADE:
MONUMENT PROTECTION EVALUATION
AND GUIDELINES FOR RESTORATION**

The monument protection project for the church of St Anthony of Padua in Belgrade (1929, 1932, belfry 1962), designed by the architect Jože Plečnik, comprises a general assessment of the building, of its importance and status both in relation to the author's corpus of sacral architecture and to the heritage of the Republic of Serbia. After a description of the situation of the church, its historical context and individual building phases, the project focuses on the basic art-historical features of the church design, explaining its iconological concept and clarifying the distinctiveness of Plečnik's Belgrade design with respect to the development of his idea of different hierarchical levels of participation in worship. There follows a description of the main portions of the church, for the most part still originally furnished, the altar, the pulpit, the confessional, pews, floors, lights etc. Other elements of church furnishings, and those as yet unfurnished, are also evaluated. In its second part the project establishes guidelines for restoration, setting the basic principles both for the whole church with its immediate surroundings, and for each major portion of the church with the existing elements of furnishings, and advises of procurement modes for those missing.

LIST OF ILLUSTRATIONS:

- Fig. 1. The church of St Anthony of Padua, ground plans
- Fig. 2. The church of St Anthony of Padua, cross section
- Fig. 3. The church of St Anthony of Padua, layouts
- Fig. 4. The church of St Anthony of Padua, project of the altar
- Fig. 5. The church of St Anthony of Padua, altar detail
- Fig. 6. The church of St Anthony of Padua, present-day situation
- Fig. 7. The church of St Anthony of Padua, detail